

ПРОТЕСТНІ УСТАНОВКИ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ: ДИНАМІКА ТА СОЦІАЛЬНО-ГРУПОВИЙ ПРОФІЛЬ

На підставі даних моніторингу Інституту соціології НАН України 1994–2017 рр. проаналізовано динаміку протестних установок як населення України в цілому, так і представників різних соціальних груп (за статтю, віком, рівнем освіти, соціальним класом, місцем проживання, регіоном, національністю і рідною мовою). Зроблено висновки, що впродовж 23-річного періоду значно зросла частка людей, потенційно готових до захисту своїх інтересів; протестні установки в усіх соціальних групах українського суспільства (статеві, вікові, освітні, соціально-класові та поселенські) доволі стабільно відтворювалися в аналізований період, інші ж (регіональні, національні та мовні) зазнали значних змін.

Ключові слова: протестні установки; соціальні групи за статтю, віком, рівнем освіти, соціальним класом, національністю, типом поселення, регіоном.

На основании данных мониторинга Института социологии НАНУ 1994–2017 гг. проанализирована динамика протестных установок как населения Украины в целом, так и представителей разных социальных групп (по полу, возрасту, уровню образования, социальному классу, месту жительства, региону, национальности и родному языку). Сделаны выводы, что в течение 23-летнего периода значительно возросла доля людей, потенциально готовых к защите своих интересов; уровень протестных установок изменялся волнообразно, и всплески его совпадали с событиями массовой протестной мобилизации. Выявлены различия в протестном потенциале разных социальных групп украинского общества, причем одни из них (половые, возрастные, образовательные, социально-классовые и поселенческие) достаточно стабильно воспроизводились в анализируемый период, другие же (региональные, национальные и языковые) претерпели значительные изменения.

Ключевые слова: протестные установки, социальные группы по полу, возрасту, уровню образования, социальному классу, национальности, месту жительства, региону.

*The paper studies the dynamics of protest attitudes of both Ukraine's population as a whole and representatives of different social groups (by sex, age, educational attainment, social class, settlement type, region of residence, nationality and mother tongue). For this purpose, the author uses the data of annual social surveys conducted by the Institute of Sociology of Ukraine's Academy of Sciences during 1994–2017. It is concluded that over a 23-year period the proportion of people potentially ready to defend their interests has significantly increased, the level of protest attitudes has characterised by wavelike changes and their outbursts coincided with the events of mass protest mobilisation. The study has revealed differences in the protest potential of different social groups of Ukrainian society. Some of these differences (regarding the respondent's sex, age, educational attainment, social class and settlement type) have been stably reproduced over the analysed period, whereas others (region of residence, nationality and native language) have undergone significant changes. **Keywords:** protest attitudes, social groups by sex, age, educational attainment, social class, nationality, settlement type and region of residence.*

Питання про протестні настрої в українському суспільстві традиційно перебувають у фокусі уваги вітчизняних соціологів. Предметом досліджень були, зокрема, механізми та чинники формування протестних настроїв, їхні динаміка і сучасний стан, зв'язок протестних установок і суспільно-політичних практик; мали місце і спроби на підставі рівня протестного потенціалу передбачити ймовірність масових протестів (див., напр.: [1–3]). Завдання викладеного у статті дослідження полягає в тому, щоб виявити динаміку протестних установок упродовж двох останніх десятиліть і встановити, як вони пов'язані із соціально-груповою належністю респондентів (за статтю, віком, рівнем освіти, соціальним класом, місцем проживання, регіоном, національністю і рідною мовою).

Дані моніторингу Інституту соціології НАН України дають можливість проаналізувати динаміку рівня і характеру протестних установок/настроїв/потенціалу¹ як населення в цілому, так і представників різних соціальних груп із 1994 по

---

¹ Підставою ідентифікації їх є запитання, сформульоване в анкеті так: “У разі порушення Ваших прав та інтересів, які заходи та засоби відстоювання їх Ви вважаєте ефективними та припустимими настільки, що готові самі взяти в них участь?”.

2017 р. Про характер протестних установок можна судити на підставі диференціації форм/акцій протесту, в яких респонденти готові взяти участь для захисту своїх інтересів, за критерієм їх (не)легітимності. Задля цього перелік акцій умовно розділено на *легітимні* (участь у законних мітингах і демонстраціях; збирання підписів під колективними петиціями; участь у передвиборних кампаніях) і *нелегітимні* (створення незалежних від президента та уряду збройних формувань; захоплення будівель державних установ; незаконні страйки, мітинги і демонстрації; бойкотування рішень органів влади; голодування протесту; погрожування страйком; пікетування державних установ). Для аналізу рівня протестних установок застосовано низку показників: частка потенційно “пасивних” респондентів, які висловлюють неготовність до участі в будь-яких формах протесту чи вагаються з відповіддю; частки потенційно “активних” — готових до легітимних і до нелегітимних акцій, а також інтегральний Індекс дестабілізаційності протестного потенціалу (ІДПП)².

Серед головних тенденцій динаміки рівня і характеру готовності до протестної поведінки з 1994 по 2017 р. назвемо такі (табл. 1 і рис. 1). По-перше, впродовж 23-річного періоду частка “пасивних” громадян, котрі відповідали, що “жоден із заходів не здається мені ефективним і прийнятним настільки, щоб я взяв у ньому участь” або “важко сказати”, поступово знижувалася — з двох третин респондентів у 1990-х роках до менш як половини у 2010-х. Відповідно, стало зростала частка людей, потенційно “активних”, які виявляли готовність узяти участь в одному або кількох формах протесту в разі утиску їхніх інтересів, — з третини до більш як половини. Щоправда, ситуація змінювалася насамперед за рахунок людей, які раніше вагалися з відповіддю; натомість частка тих, хто відмовлявся від будь-яких форм протесту, була майже сталою (у межах третини респондентів).

² ІДПП обчислюється як середнє значення для сукупності названих вище форм протесту, в яких люди висловили намір брати участь, з урахуванням дестабілізаційного коефіцієнта кожної акції; вагові коефіцієнти розраховані за результатами опитування експертів, котрі оцінювали за 11-бальною шкалою різні акції протесту за ступенем легітимності акції та можливості переростання її у збройний конфлікт. (Докладніше про методіку побудови індексу див.: [1, с. 35–37].) Критичним значенням ІДПП для актуалізації протестних настроїв автори методіки вважають 4,4.

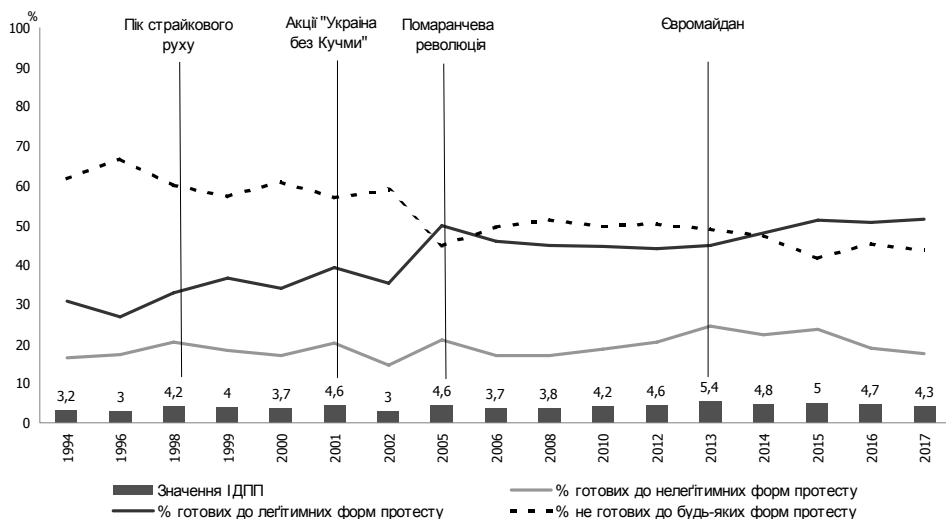
Таблиця 1

**Динаміка протестних установок населення України
у 1994–2017 рр. (% , запитання із сумісними альтернативами)**

Протестні установки	1994		1996	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2005	2006	2008	2010	2012	2013	2014	2015	2016	2017	
	a	b																		
Готові до легітимних форм протесту, зокрема:	30,7	26,7	33,0	36,6	34,0	39,2	35,4	49,9	45,8	44,6	43,9	44,9	44,9	44,9	44,9	47,9	51,1	50,7	51,4	51,4
	49,1	41,6	54,7	57,8	57,4	66,9	66,9	52,1	82,5	70,6	75,8	73,1	72,5	76,1	80,2	80,2	83,2	81,9	87,0	87,0
Законні мітинги та демонстрації	16,6	15,2	22,4	21,9	19,9	26,6	20,0	34,6	27,9	24,7	26,2	26,5	26,7	31,7	33,7	30,5	29,1	30,5	29,1	29,1
Збирання підписів під колективними петиціями	17,0	12,7	16,9	18,6	17,4	20,1	15,6	24,6	22,4	25,4	26,7	26,2	25,8	23,6	27,1	30,0	32,7	30,0	32,7	32,7
Участь у передвиборчих кампаніях	15,5	13,7	15,4	17,3	20,1	20,2	16,5	23,7	20,3	25,7	20,2	20,2	20,2	23,6	24,9	22,4	21,4	25,2	25,2	25,2
Готові до нелегітимних форм протесту, зокрема:	16,5	17,3	20,1	18,2	17,1	20,2	14,5	20,9	16,9	16,9	18,6	20,4	24,4	22,4	23,5	18,9	17,4	18,9	17,4	17,4
	28,1	29,4	39,3	33,9	32,8	41,2	24,9	33,5	27,2	28,2	32,5	39,6	50,7	40,1	41,8	36,1	29,9	36,1	29,9	29,9
Створення незалежних від Президента та уряду збройних формувань	2,0	1,6	2,7	2,9	2,4	2,5	1,7	0,9	1,0	1,3	1,4	2,0	1,9	2,4	1,9	2,4	1,7	1,6	1,2	1,2
Захоплення будівель державних установ	1,0	0,9	2,0	1,7	1,7	1,8	1,0	2,4	1,2	1,7	3,1	4,0	4,9	3,1	4,0	3,1	2,8	2,1	2,2	2,2
Незаконні страйки	1,6	1,9	2,5	2,2	2,4	2,4	1,1	1,6	1,8	1,7	2,8	3,1	4,9	2,7	2,8	2,8	2,9	2,9	2,6	2,6
Несанкціоновані мітинги та демонстрації	2,2	2,2	4,4	3,2	3,3	4,3	2,6	3,2	2,6	2,6	3,1	4,4	6,1	4,6	4,9	4,8	4,9	4,8	3,3	3,3
Бойкотування рішень адміністрації, органів влади	7,1	6,6	7,5	7,1	7,2	8,7	5,2	6,2	5,0	6,1	6,3	6,9	9,5	8,8	8,4	7,1	6,5	8,4	7,1	6,5
Голодування протесту	2,0	2,9	3,4	2,6	2,6	3,9	1,7	3,7	2,3	2,1	2,4	1,8	4,5	1,9	2,7	1,8	1,2	1,8	1,2	1,2
Потрожування страйком	7,9	7,4	9,1	6,9	6,7	9,2	5,2	6,0	5,2	5,4	5,5	6,6	8,7	5,5	7,2	6,2	6,2	6,2	6,1	6,1
Пікетування державних установ	4,4	5,9	7,7	7,3	6,5	8,4	5,6	9,9	7,1	7,3	8,4	8,8	9,9	10,2	10,7	9,2	6,8	9,2	6,8	6,8
Не готові до будь-яких форм протесту, зокрема:	61,7	66,8	60,3	57,4	61,1	56,9	59,0	44,8	49,7	51,4	49,9	50,3	49,2	47,5	41,7	45,3	43,8	43,8	43,8	43,8
Жоден із заходів не здається мені ефективним настільки, щоб я взяв у нього участь	31,9	33,5	29,8	29,9	34,2	30,3	37,1	25,2	31,2	34,1	33,6	31,9	32,2	29,6	30,4	34,3	36,1	34,3	36,1	36,1
Важко сказати	29,8	33,3	30,5	27,5	26,9	26,6	21,9	19,6	18,5	17,3	16,3	18,4	17,2	17,9	11,3	11,0	7,7	11,0	7,7	7,7
Індекс дестабілізованості протестного потенціалу	3,2	3,0	4,2	4,0	3,7	4,6	3,0	4,6	3,7	3,8	4,2	4,6	5,4	4,8	5,0	4,7	4,3	4,7	4,3	4,3

^a Частина респондентів, готових до легітимних/ нелегітимних форм протесту.

^b Кумулятивна частка вибору респондентами легітимних/нелегітимних форм протесту.

Рисунок 1. Динаміка протестних установок населення України у 1994–2017 рр. (% , значення ІДПП)

По-друге, серед потенційно “активних” рівень протестних настроїв змінювався хвилеподібно, причому активізація їх збігалася зі сплесками реальної колективної мобілізації в Україні, а саме: з піком страйкового руху в 1997–1998 рр., кампанією протестів “Україна без Кучми” 2000–2001, Помаранчевою революцією 2004–2005 та Євромайданом 2013–2014 рр. (Частки готових до легітимних і нелегітимних акцій протесту і значення ІДПП у період названих подій статистично значуще відрізняються від інших років спостереження.)

По-третє, під час знакових подій не тільки відбувався зсув частки “пасивних” людей на користь “активних”, але серед останніх змінювався і характер установок. Зокрема, спостерігалася радикалізація суспільних настроїв — зазвичай приблизно на одну п’яту зростала популярність нелегітимних форм протесту (рекордний рівень був зафіксований у період Євромайдану — частка радикально налаштованих становила близько чверті населення, при цьому сумарна частка вибору різноманітних нелегітимних акцій сягнула 50,7%, а значен-

ня ІДПП — 5,4). Проте щоразу після події спостерігалася дерадикалізація: частка нелегітимно налаштованих громадян поступово поверталася до позначки приблизно 17%, а індекс — до менш як 4,4. Хвилеподібний тренд був притаманний і рівню готовності до легітимних форм захисту своїх інтересів, але з однією поправкою: у зв'язку з Помаранчевою революцією він різко (майже в півтора раза порівняно з попередніми роками) зріс, однак у подальшому (після певного зниження) стабілізувався на значно вищому рівні, ніж до цієї події, а після Євромайдану продовжив перманентне зростання. Саме цей тренд, мабуть, дає змогу пояснити збереження доволі великих значень індексу в 2016–2017 роках, попри зниження частки носіїв радикальних установок. У такому разі високий індекс є свідченням не збереження соціальної напруженості в українському суспільстві, а зростання готовності громадян систематично захищати свої інтереси в інституційно організованих формах.

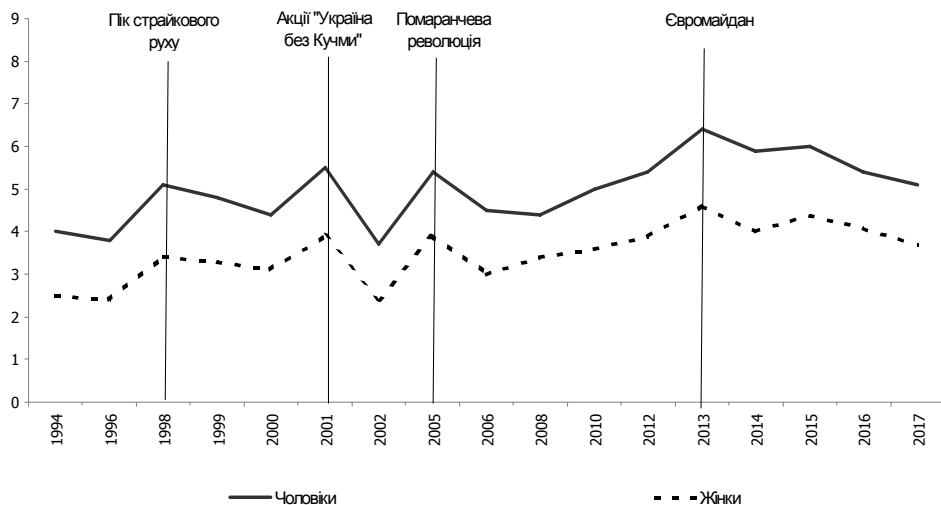
Загалом же серед потенційно активних громадян фіксується така закономірність: з року в рік люди все ж таки схильні вибирати переважно легітимні форми протесту (в 1,5–2,5 раза частіше, ніж нелегітимні). Крім того, 10–18% готові як до легітимних, так і до нелегітимних акцій на захист своїх інтересів.

Далі розглянемо *соціально-груповий профіль* потенційно активних громадян. Проаналізуємо відмінності в рівні готовності до захисту своїх інтересів, вимірюваному Індексом дестабілізаційності протестного потенціалу (залежна змінна), серед різних соціальних груп — за статтю, віком, рівнем освіти, соціальним класом, місцем проживання, регіоном, національністю та рідною мовою (незалежні змінні), особливу увагу приділяючи динаміці цього показника з 1994 по 2017 р.

Стосовно різних *за статтю* груп з року в рік фіксується така закономірність: протестний потенціал чоловіків істотно (в 1,4–1,6 раза) вищий, ніж у жінок, причому за рахунок відмінностей головним чином щодо готовності до нелегітимних практик (*табл. 2 і рис. 2*). У межах практично всього аналізованого періоду (крім 2013 р.) значення ІДПП серед жінок не перевищувало порогового рівня (4,4); серед чоловіків же, навпаки, з часів Помаранчевої революції воно не падало нижче за цей поріг, частіше істотно його перевищуючи. Протягом 23 років рівень протестних настроїв поступово

Таблиця 2
Динаміка протестного потенціалу серед різних соціальних груп населення України
у 1994–2017 рр. (значення ІДПП)

Соціальні групи	Роки																
	1994	1996	1998	1999	2000	2001	2002	2005	2006	2008	2010	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Стать																	
Чоловіки	4,0	3,8	5,1	4,8	4,4	5,5	3,7	5,4	4,5	4,4	5,0	5,4	6,4	5,9	6,0	5,4	5,1
Жінки	2,5	2,4	3,4	3,3	3,1	3,9	2,4	3,9	3,0	3,4	3,6	3,9	4,6	4,0	4,4	4,1	3,7
Вік																	
Молодий (18–29 років)	5,2	4,0	4,8	4,4	4,0	4,8	3,4	4,9	4,1	4,4	5,4	5,0	6,2	6,2	5,7	5,2	5,3
Середній (30–55 років)	3,2	3,8	4,6	4,6	4,1	5,2	3,3	5,1	4,1	3,9	4,6	5,2	5,8	5,2	5,5	5,1	4,5
Старший (більш як 55 років)	1,7	1,8	3,1	2,7	2,7	3,5	2,3	3,4	2,8	3,1	2,8	3,2	4,3	3,4	4,3	3,8	3,6
Освіта																	
Неповна середня	2,0	1,9	2,9	3,1	2,7	3,8	2,6	3,7	2,5	2,6	3,1	3,3	4,9	3,7	3,7	2,4	2,9
Загальна середня	3,7	3,0	4,6	4,4	4,4	4,5	3,0	5,0	3,6	3,5	4,0	4,3	5,9	5,6	4,0	4,1	4,5
Середня спеціальна	3,4	4,1	4,9	4,5	3,7	5,5	3,3	4,8	4,6	3,9	4,7	5,2	5,1	4,5	5,1	4,3	4,3
Вища	5,2	5,0	6,6	4,3	4,6	5,6	3,7	5,9	4,4	4,6	6,1	6,1	5,4	4,8	5,8	5,6	4,5
Соціальний клас																	
Середній клас	4,0	4,4	6,1	5,4	4,2	5,8	4,6	5,4	4,3	4,8	5,1	6,1	6,1	5,8	6,2	6,0	5,0
Клас рутинної нефізичної праці	3,4	2,4	3,9	4,6	3,4	4,7	2,6	4,9	3,1	2,7	3,9	4,2	4,6	4,4	3,9	4,7	4,8
Дрібні та середні власники	5,0	4,0	4,5	5,2	4,7	6,3	3,9	6,4	4,8	4,9	4,9	7,9	5,7	6,7	7,3	5,6	5,3
Кваліфіковані робітники	4,0	3,8	4,9	4,8	4,9	5,3	3,4	5,9	4,8	4,6	5,6	5,0	6,2	5,1	5,2	5,3	4,7
Некваліфіковані робітники	2,5	2,3	3,1	3,8	4,0	3,3	3,2	3,9	4,6	4,1	4,7	4,7	5,6	5,2	5,8	5,1	4,9
Місце проживання																	
Київ	3,9	4,6	3,2	4,5	2,2	6,9	4,0	5,2	4,1	4,3	7,3	6,3	5,9	7,3	6,9	4,0	5,4
Велике місто	3,8	3,4	4,5	4,2	4,5	5,1	3,2	4,9	4,2	3,6	5,1	4,9	4,7	4,2	4,6	4,7	5,0
Невелике місто	3,2	3,2	5,3	3,6	4,1	4,9	3,1	4,7	3,9	4,1	4,0	4,3	4,1	3,9	5,3	5,3	4,0
Село	2,6	2,3	3,0	3,8	2,7	3,4	2,5	3,9	2,9	3,6	3,1	4,2	7,0	5,9	5,0	4,2	4,0
Region																	
Захід	3,4	3,0	3,8	3,7	2,4	4,7	3,6	5,6	4,0	5,2	5,1	5,4	8,0	7,9	5,7	6,2	5,1
Центр	2,4	2,9	3,4	3,6	2,8	4,4	2,8	4,8	3,6	3,4	4,2	4,0	5,3	5,3	5,8	5,0	4,1
Шівень	3,4	3,4	5,2	4,6	4,5	5,0	2,7	3,9	3,4	3,4	4,3	4,9	5,6	3,8	3,9	4,3	3,6
Схід	3,9	2,8	4,5	3,8	5,0	4,3	3,2	4,2	3,9	3,7	3,4	4,1	3,2	2,6	4,6	3,5	4,3
Національність																	
Українець(-ка)	3,1	2,9	4,1	4,0	3,4	4,5	3,1	4,7	3,7	3,8	4,2	4,7	5,7	5,1	5,3	4,7	4,4
Росіянин(-ка)	3,4	3,5	4,6	3,9	4,4	4,8	2,8	4,1	3,6	3,6	4,4	3,7	3,7	2,9	3,7	4,6	4,1
Рідна мова																	
Українська	2,9	2,8	3,9	3,8	3,0	4,4	3,0	4,9	3,6	3,8	4,3	4,6	5,5	5,5	5,4	5,1	4,4
Російська	3,7	3,3	4,7	4,1	5,0	4,9	3,1	4,0	4,0	3,7	4,2	4,3	4,0	3,3	4,4	3,9	4,0
Населення в цілому	3,2	3,0	4,2	4,0	3,7	4,6	3,0	4,6	3,7	3,8	4,2	4,6	5,4	4,8	5,0	4,7	4,3

Рисунок 2. Динаміка протестного потенціалу серед різних за статтю груп населення України у 1994–2017 рр. (значення ІДПП)

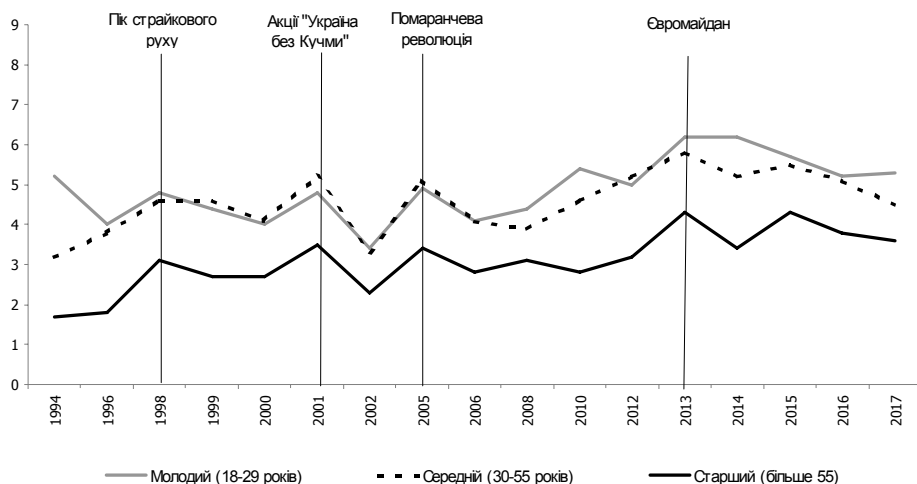
збільшувався серед чоловіків (в 1,3 раза) і жінок (в 1,4 раза); причому в обох групах він був хвилеподібним з піковими значеннями в роки знакових подій.

Упродовж 23 років спостерігалася зворотна залежність **віку** і протестного потенціалу: чим старші респонденти, тим нижчий рівень їхньої готовності до різних (насамперед нелегітимних) акцій на захист своїх інтересів (табл. 2 і рис. 3). Значення ІДПП серед представників молодого (18–29 років) і середнього (30–55 років) поколінь більш як у півтора раза вище, ніж у старшого (понад 55 років). Причому протестний потенціал людей молодого та середнього віку протягом 23 років переважно перевищував порогове значення (4,4), оскільки вони значно частіше готові до нелегітимних акцій. Крім того, ці дві вікові групи мають зазвичай досить близькі значення індексу, за винятком 1994 (можливо, це відгомін студентської “Революції на граніті”) та 2008–2014 рр., коли молодь лідирує у протестних настроях (перш за все через більшу готовність до радикальних форм захисту своїх інтересів). Загалом

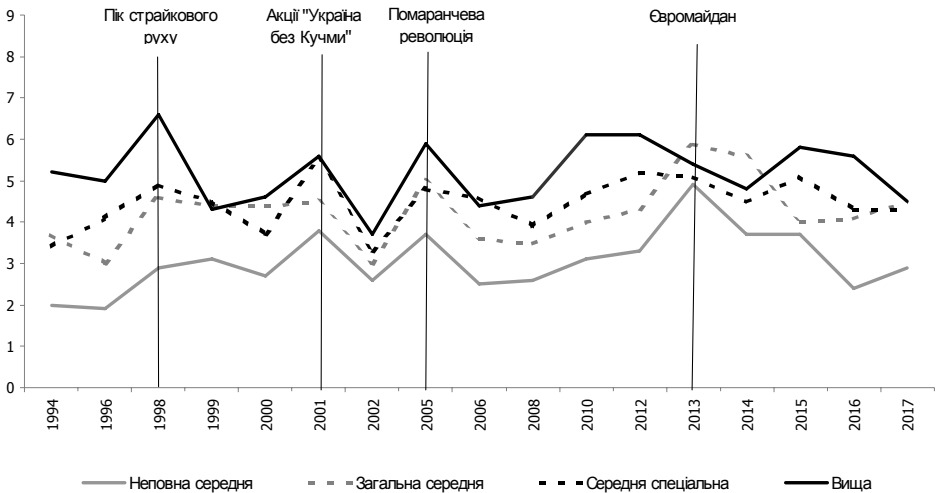

же протестний потенціал у всіх вікових групах в аналізованій період був хвилеподібним зі сплесками у роки знакових подій. Поряд із тим він збільшився порівняно з початком 1990-х років у всіх вікових групах, причому поміж людей старшого покоління більшою мірою (вдвічі), ніж поміж людей молодого та середнього віку (в півтора раза).

Серед різних *за рівнем освіти* груп відмінності такі: з року в рік найбільшим протестним потенціалом відрізняються люди з вищою освітою, а найменшим — з початковою або неповною середньою (цю групу майже на дві третини становлять жінки та люди старшого віку) (табл. 2 і рис. 4). Рівень їхньої готовності до захисту своїх інтересів відрізняється у 2–2,5 раза. При цьому у високоосвічених респондентів індекс, як правило, істотно перевищує пороговий рівень 4,4. Протестний потенціал людей із середньою спеціальною освітою зазвичай трохи нижчий, ніж у людей з дипломом ВНЗ, але вищий, ніж у людей із загальною середньою освітою. Однак остання закономірність простежується не завжди: наприклад, у 2013 і 2014 р. індекс респондентів із загальною середньою

Рисунок 3. Динаміка протестного потенціалу серед різних вікових груп населення України з 1994–2017 рр. (значення ІДПП)

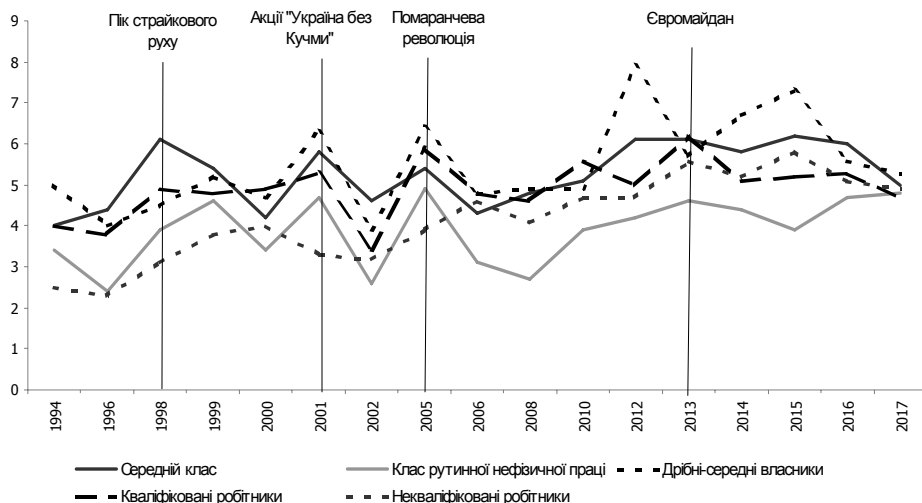
Рисунок 4. Динаміка протестного потенціалу серед різних за рівнем освіти груп населення України у 1994—2017 рр. (значення ІДПП)

освітою був максимальним серед усіх освітніх груп (причому, всупереч очікуванням, цей сплеск не можна однозначно пояснити внеском гендерного або вікового чинника: у ці роки статеві-віковий склад груп респондентів із загальною середньою, середньою спеціальною і вищою освітою значуще не відрізнявся).

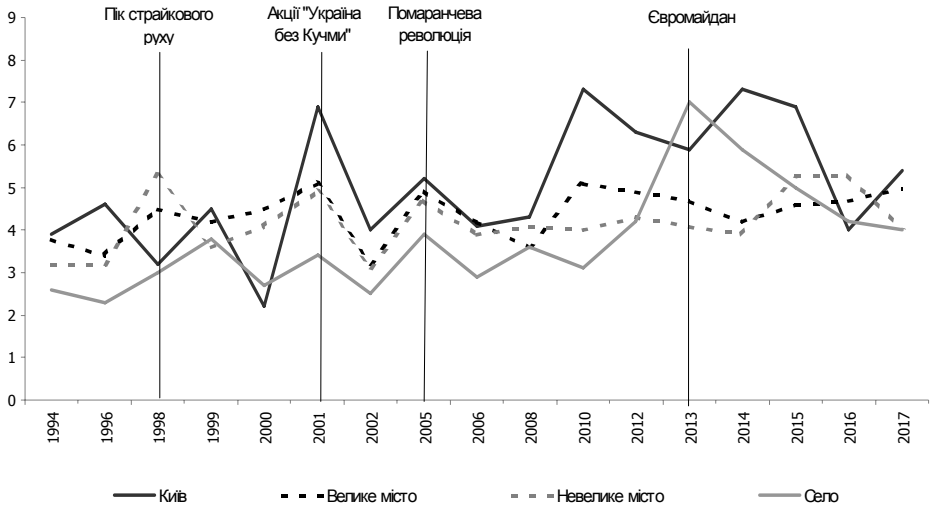
Класові відмінності у протестному потенціалі виявилися досить слабкими; у період 1994–2017 рр. зв'язок класових позицій із індексом часто був статистично незначущим (табл. 2 і рис. 5). При цьому тренд у характері відмінностей протестного потенціалу представників різних класів, як правило, був такий: дрібні й середні власники і представники середнього класу (керівники підприємств, фахівці технічного й гуманітарного профілю з вищою і середньою спеціальною освітою) виявляли вищу готовність до протестів, ніж працівники рутинної нефізичної праці і (до 2005 р.) некваліфіковані робітники у сфері фізичної праці. Зазначимо, що найнижчий рівень протестних установок фіксувався найчастіше у представників класу рутинної нефізичної праці (службовців з числа допоміжного складу), більшість якого (78%) становлять жінки.

А ось найбільш потенційно активними класами від 2004 р. поступово стають дрібні та середні підприємці (ІДПП них часто значуще вищий, ніж в інших класах).

Значущі відмінності у протестних настроях виявляються серед різних груп *за місцем проживання* (табл. 2 і рис. 6). Кияни майже завжди лідували за рівнем готовності до захисту своїх інтересів, а в роки знакових подій демонстрували безпрецедентно високий ІДПП (близько 7,0). Серед сільських жителів індекс був, як правило, найнижчим поміж різних поселенських груп, проте в період Євромайдану (2013 р.) спостерігався різкий сплеск протестних настроїв, і їхній індекс виявився максимальним (7,0). (Пояснення цієї флуктуації може бути пов'язаним із різким зростанням цими роками активності жителів Західного регіону, більш як половина з яких проживають у селі.) А от жителі невеликих і великих (з населенням понад 250 тис. осіб) міст у межах всього аналізованого періоду мали досить близькі рівні протестного потенціалу, причому більш стабільні, ніж у киян і селян.

Рисунок 5. Динаміка протестного потенціалу серед різних соціальних класів в Україні у 1994–2017 рр. (значення ІДПП)

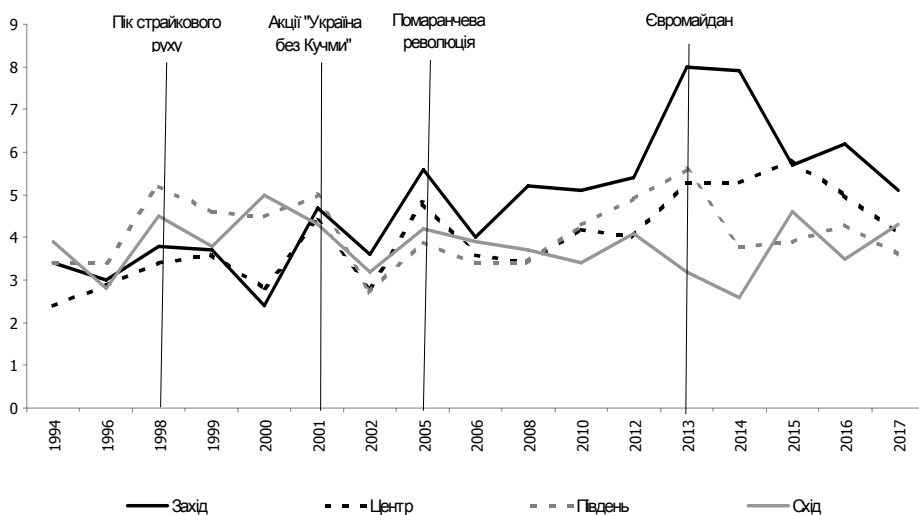

Рисунок 6. Динаміка протестного потенціалу серед поселенських груп населення України у 1994–2017 рр. (значення ІДПП)

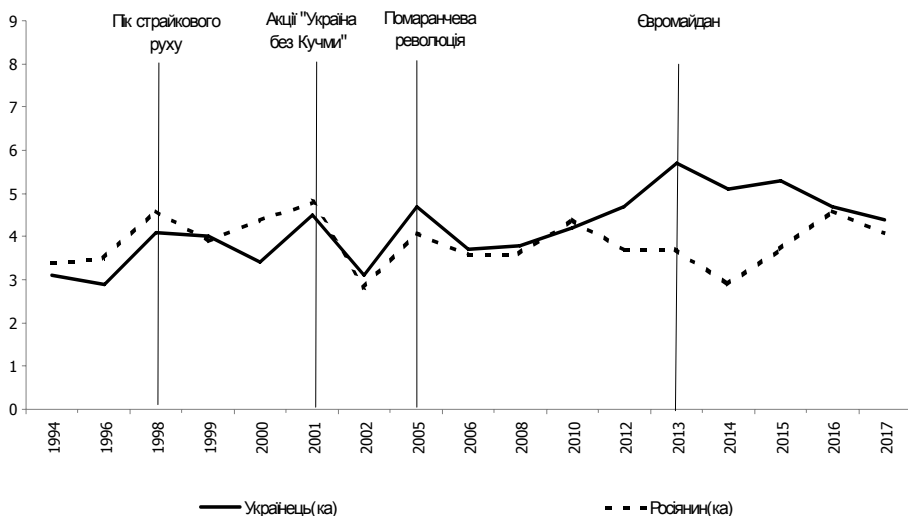
Хвилеподібний рівень готовності до протестів спостерігався в усіх групах за місцем проживання, причому його сплески в певні роки однозначно вказують на поселенську локалізацію масових протестних акцій і кампаній. Так, значення ІДПП 1998 р. було максимальним у жителів великих і малих міст, що пояснюється численними акціями страйкового руху перш за все в індустріальних і шахтарських містах, а не в столиці чи селах. Серед киян індекс був рекордним у роки великих протестних подій, локалізованих переважно у столиці: кампанії “Україна без Кучми” (2001) і трьох майданів — Помаранчевого (2005), Податкового (2010) і Євромайдану (2014–2015). В останні два роки поселенські відмінності вже вкотре згладжуються. Загалом же за аналізований період протестний потенціал жителів різних типів поселень зріс, причому найінтенсивніше — в селах і невеликих містах.

Протестні настрої різняться і *в регіональному вимірі*, причому найбільшою мірою — починаючи із 2008 р. (табл. 2 і рис. 7). У 1994 і 1996 р. рівень протестного потенціалу був відносно низьким, і значущих регіональних відмінностей

не спостерігалось. У 1998 р. (пік страйкового руху) напруженість зросла головним чином серед жителів Південного і Східного регіонів — індекс перевищував 4,4. Їхнє лідерство зберігалось до 2001 р., коли потенціали різних регіональних груп більш-менш зблизилися. З 2005 р. (можливо, і раніше, але дані 2003 і 2004 рр. відсутні) лідерами протестних настроїв стають жителі Західного регіону і вже не втрачають цього статусу до сьогодні. У період Євромайдану їхній індекс сягає рекордних 8,0, значно перевищуючи протестний потенціал жителів інших регіонів, насамперед Східного (у 2,5 раза). Загалом за 23 роки рівень протестного потенціалу зріс у Західному і Центральному регіонах майже вдвічі, а в Південному та Східному — з коливаннями повернувся до рівня початку 1990-х. Зазначимо, що у Східному регіоні значення індексу знизилися в роки Євромайдану до мінімуму (2,6), проте згодом знову зросли і 2017-го сягнули передпорогового рівня (4,3). Причому, якщо окремо розглядати індекс жителів Донбасу та інших областей Східного регіону, то 2017 р. він відрізнявся більш як удвічі — відповідно 2,0 і 5,3.

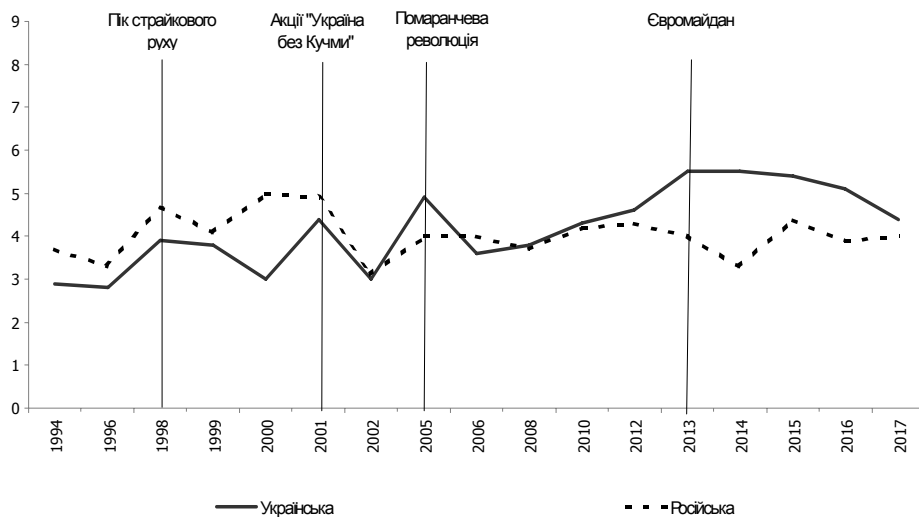
Рисунок 7. Динаміка протестного потенціалу серед регіональних груп населення України у 1994–2017 рр. (значення ІДПП)

Рисунок 8. Динаміка протестного потенціалу серед різних за національним самовизначенням груп населення України у 1994–2017 рр. (значення ІДПП)

За національною ознакою характер протестних настроїв у межах 23-річного періоду неодноразово змінювався (табл. 2 і рис. 8). До 2001 р. протестний потенціал у респондентів, які ідентифікували свою національну належність як “росіянин(-ка)”, був вищим, ніж у тих, хто назвав себе “українцем (-кою)”. Потім протягом десятиліття (з 2001 по 2010-й) рівні готовності до захисту своїх інтересів серед респондентів різної національності були досить близькими (за винятком 2005 р., коли респонденти з українською ідентичністю відрізнялися більшим протестним потенціалом). З 2012 по 2015 р. індекс серед різних за національною ідентичністю груп максимально (більш як у півтора раза) варіював, наприклад, у 2013-му він становив 5,7 серед українців і 3,7 серед росіян. У 2016 та 2017 рр. рівні готовності до протестів поміж людей різної національності знову стають досить близькими.

Закономірності та тенденції, виявлені серед респондентів різної національності, спостерігаються і в різних групах *за рідною мовою* (табл. 2 і рис. 9). До 2001 р. рівень протестних

Рисунок 9. Динаміка протестного потенціалу серед різних за ознакою рідної мови груп населення України у 1994–2017 рр. (значення ІДПП)

настроїв був вищим серед російськомовних респондентів (що живуть переважно у Східному і Південному регіонах, де в той період був зосереджений страйковий рух). З 2006 по 2012 р. показники ІДПП серед різних мовних груп значуще не різнилися, а ось під час майданів лідерство належало українськомовним громадянам. У 2016 та 2017 рр. рівні протестного потенціалу україно- та російськомовних респондентів знову зближуються.

Отже, аналіз 23-річної динаміки рівня і характеру протестних установок дає підстави для таких висновків. По-перше, українське суспільство в цілому і представники різних соціальних груп зокрема стали відчутно активнішими: частка громадян, які заявляли про готовність брати участь хоча б в одній акції на захист своїх прав, з 1994 по 2017 р. зростає в 1,4 рази. По-друге, готовність до протестної мобілізації вирізнялася хвилеподібним характером: установки радикалізувалися в період масових протестних подій, але в подальшому, як правило, слабшали. Частка ж готових до легітимних акцій

(яка стабільно вдвічі перевищувала частку нелегітимно налаштованих) також зазнавала флуктуацій до 2005 р., але після Помаранчевої революції цей показник залишався високим і продовжував поступово зростати. На нашу думку, це свідчить про тренд посилення громадянської активності в Україні та зростання рівня готовності людей систематично захищати свої інтереси у законних/інституційних формах. По-третє, зафіксовано відмінності у протестному потенціалі різних соціальних груп українського суспільства, причому одні з них доволі стабільно відтворювалися в аналізованій період, інші ж зазнали значних змін. Серед стабільно з року в рік відтворюваних закономірностей — статеві, вікові, освітні, соціально-класові та поселенські. Так, чоловікам був властивий більший протестний потенціал, ніж жінкам, людям молодшого і середнього віку — більший, ніж старшим; високоосвіченим — більший, ніж малоосвіченим; люди середнього класу і дрібні та середні власники були більш потенційно активними в захисті своїх інтересів, ніж робітники некваліфікованої фізичної та рутинної нефізичної праці; міські жителі — більш, ніж сільські. Однак у певних соціальних групах (регіональних, національних і мовних) спостерігалася помітна динаміка протестних настроїв. Зокрема, в 1990-ті лідерами готовності до протестної мобілізації були жителі Східного і Південного регіонів, а з 2005-го — Західного і Центрального. До 2005-го більший протестний потенціал мали росіяни за національним самовизначенням, а після Помаранчевого майдану — українці. Такого ж роду зміна лідера зафіксована серед російсько- та україномовних.

Література

1. Головаха Е. И., Панина Н. В. Потенциал протеста украинского общества // Социологические исследования. 1999. № 10. С. 31–40.
2. Головаха Е., Жуленьова О. Соціальна напруженість і потенціал протесту в українському суспільстві: сучасний стан і динаміка // Українське суспільство: моніторинг соціальних змін. Вип. 2(16). Київ: ІС НАН України, 2015. С. 193–202.
3. Резнік О. Соціальна напруженість та масові протести в Україні: відмінність детермінант та механізмів прояву // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. 2017. № 2. С. 35–58.